जीवनस्य रहस्यम्

(अतीतकालः - लङ्प्रयोगः)

कश्चन आम्रवृक्षः । तस्य वृक्षस्य शाखायाम् एकं सूत्रं लम्बमानम् **आसीत्** । तस्मिन् सूत्रे एकः कोकिलः बद्धः । बहुयत्नेन अपि तस्मात् सः मुक्तः न **अभवत्** ।

सूत्रेण बद्धं तं कोकिलं केचन काकाः **अपश्यन्** । ते कोकिलं विनाशयितुं तत्पराः **अभवन्** । क्रमेण काकाः तस्य समीपम् **आगच्छन्** । चञ्चूद्वारा कोकिलम् **अपीडयन्** । काकानां पीडया सः क्षताक्तः अभवत् । सूत्रबन्धनेन सः दुःखितः **आसीत्** । तन्मध्ये काकानां पीडा अधिकं दुःखम् **अददात्** ।

तस्मिन् एव काले एकः बृहत् काकः तत्र **आगच्छत्** । सः कोकिलस्य उपरि आक्रमणम् **अकरोत्** । अयं काकः कालरूपः आसीत् । स्वजीवनस्य रक्षणे असमर्थः कोकिलः ''अहं नूनं मृत्युं प्राप्स्यामि'' इति **अचिन्तयत्** ।

एतत् सर्वं तस्य वृक्षस्य अधः स्थितः एकः सज्जनः **अपश्यत्** । सः मनसि एवं चिन्तितवान् यत् ''कोकिलः नूनं मरिष्यति'' इति । ''भो भगवन् ! भवान् निष्करुणः भवति ? निष्पापं कोकिलं किमर्थं न रक्षति ?''

तस्मिन् एव काले काकस्य कोकिलस्य च भारम् असहमानं तत् सूत्रं छिन्नम् अभवत् । सूत्रबन्धनात् मुक्तः कोकिलः शीघ्रम् उड्डीय दूरम् **अगच्छत्** ।

तदा सः सज्जनः सानन्दम् **अवदत्** - साधु, भगवन् ! मृत्युरूपेण आगतः काकः कोकिलस्य मोक्षाय **अभवत्** । धन्या भवतः माया ।

कश्चन, सूत्रम्, बद्धः, मुक्तः, तत्पराः, क्षताक्तः, सज्जनः, नूनम्, छिन्नम्, माया

टिप्पणी

शब्दार्थः -

समीपम् - निकटम् (ନିକଟରେ), बृहत् काकः - डामरा काउ इति भाषायाम् - (ଡାମରା କାଉ), कालरूपः - मृत्युरूपः (ମୃତ୍ୟୁ ରୂପୀ), लम्बमानम् - लम्बितम् (ଲମ୍ବିଥିବା), अधः - तले / निम्नभागे (ତଳେ), मनसि -

मनोमध्ये (ମନରେ), निष्पापम् - पापरहितम् (ପାପଶୂନ୍ୟ), उड्डीय - उड्डयनं कृत्वा (ଉଡ଼ି), असहमानम् - सहने असमर्थम् (ସହିପାରୁନଥିବା), निष्करुण: - करुणारहित: (ନିର୍ଦ୍ଦୟ) ।

अभ्यास :

- **पश्यत उच्चै: पठत -**

लङ्लकार:- अतीतकाल:

पठ्-	**प्रथमपुरुष:**	**मध्यमपुरुष:**	**उत्तमपुरुष:**
एकवचनम्-	स:/सा/बालक: अपठत्	त्वम् अपठ:	अहम् अपठम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अपठताम्	युवाम् अपठतम्	आवाम् अपठाव
बहुवचनम्-	ते/ता:/बालका: अपठन्	यूयम् अपठत	वयम् अपठाम
भू-	**प्रथमपुरुष:**	**मध्यमपुरुष:**	**उत्तमपुरुष:**
एकवचनम्-	स:/सा/बालक: अभवत्	त्वम् अभव:	अहम् अभवम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अभवताम्	युवाम् अभवतम्	आवाम् अभवाव
बहुवचनम्-	ते/ता:/बालका: अभवन्	यूयम् अभवत	वयम् अभवाम
अस्-	**प्रथमपुरुष:**	**मध्यमपुरुष:**	**उत्तमपुरुष:**
एकवचनम्-	स:/सा/बालक: आसीत्	त्वम् आसी:	अहम् आसम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ आस्ताम्	युवाम् आस्तम्	अवाम् आस्व
बहुवचनम्-	ते/ता:/बालका: आसन्	यूयम् आस्त	वयम् आस्म
नी-	**प्रथमपुरुष:**	**मध्यमपुरुष:**	**उत्तमपुरुष:**
एकवचनम्-	स:/सा/बालक: अनयत्	त्वम् अनय:	अहम् अनयम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अनयताम्	युवाम् अनयतम्	अवाम् अनयाव
बहुवचनम्-	ते/ता:/बालका: अनयन्	यूयम् अनयत	वयम् अनयाम
गम्-	**प्रथमपुरुष:**	**मध्यमपुरुष:**	**उत्तमपुरुष:**
एकवचनम्-	स:/सा/बालक: अगच्छत्	त्वम् अगच्छ:	अहम् अगच्छम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अगच्छताम्	युवाम् अगच्छतम्	अवाम् अगच्छाव
बहुवचनम्-	ते/ता:/बालका: अगच्छन्	यूयम् अगच्छत	वयम् अगच्छाम

कृ-	**प्रथमपुरुषः**	**मध्यमपुरुषः**	**उत्तमपुरुषः**
एकवचनम्-	सः/सा/बालकः अकरोत्	त्वम् अकरोः	अहम् अकरवम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अकुरुताम्	युवाम् अकुरुतम्	आवाम् अकुर्व
बहुवचनम्-	ते/ताः/बालकाः अकुर्वन्	यूयम् अकुरुत	वयम् अकुर्म
दृश्-	**प्रथमपुरुषः**	**मध्यमपुरुषः**	**उत्तमपुरुषः**
एकवचनम्-	सः/सा/बालकः अपश्यत्	त्वम् अपश्यः	अहम् अपश्यम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अपश्यताम्	युवाम् अपश्यतम्	आवाम् अपश्याव
बहुवचनम्-	ते/ताः/बालकाः अपश्यन्	यूयम् अपश्यत	वयम् अपश्याम
दा-	**प्रथमपुरुषः**	**मध्यमपुरुषः**	**उत्तमपुरुषः**
एकवचनम्-	सः/सा/बालकः अददात्	त्वम् अददाः	अहम् अददाम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अदत्ताम्	युवाम् अदत्तम्	आवाम् अदद्व
बहुवचनम्-	ते/ताः/बालकाः अददुः	यूयम् अदत्त	वयम् अदद्म
पा-	**प्रथमपुरुषः**	**मध्यमपुरुषः**	**उत्तमपुरुषः**
एकवचनम्-	सः/सा/बालकः अपिबत्	त्वम् अपिबः	अहम् अपिबम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अपिबताम्	युवाम् अपिबतम्	आवाम् अपिबाव
बहुवचनम्-	ते/ताः/बालकाः अपिबन्	यूयम् अपिबत	वयम् अपिबाम
स्था-	**प्रथमपुरुषः**	**मध्यमपुरुषः**	**उत्तमपुरुषः**
एकवचनम्-	सः/सा/बालकः अतिष्ठत्	त्वम् अतिष्ठः	अहम् अतिष्ठम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अतिष्ठताम्	युवाम् अतिष्ठतम्	आवाम् अतिष्ठाव
बहुवचनम्-	ते/ताः/बालकाः अतिष्ठन्	यूयम् अतिष्ठत	वयम् अतिष्ठाम
ज्ञा-	**प्रथमपुरुषः**	**मध्यमपुरुषः**	**उत्तमपुरुषः**
एकवचनम्-	सः/सा/बालकः अजानात्	त्वम् अजानाः	अहम् अजानाम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अजानीताम्	युवाम् अजानीतम्	आवाम् अजानीव
बहुवचनम्-	ते/ताः/बालकाः अजानन्	यूयम् अजानीत	वयम् अजानीम

श्रु-	**प्रथमपुरुषः**	**मध्यमपुरुषः**	**उत्तमपुरुषः**
एकवचनम्-	सः/सा/बालकः अशृणोत्	त्वम् अशृणोः	अहम् अशृणवम्
द्विवचनम्-	तौ/ते/बालकौ अशृणुताम्	युवाम् अशृणुतम्	आवाम् अशृण्व
बहुवचनम्-	ते/ताः/बालकाः अशृण्वन्	यूयम् अशृणुत	वयम् अशृण्म

उदाहरणानुसारं शून्यस्थानं पूरयत -

	एकवचनम्	द्विवचने	बहुवचने
प्रथमपुरुषः –	सः छात्रः ~~आसीत्~~	तौ छात्रौ .... ।	ते छात्राः ....
मध्यमपुरुषः -	त्वं छात्रः आसीः ।	युवां छात्रौ.................. ।	यूयं छात्राः ....
उत्तमपुरुषः -	अहं छात्रः आसम् ।	आवां छात्रौ................. ।	वयं छात्राः ....

१. **उदाहरणानुसारं पदं पूरयत -**

	वर्तमानकालः	**अतीतकालः**
(क)	**एकः बालकः अस्ति ।**	**एकः बालकः आसीत् ।**
	सः नदीकूलं गच्छति ।	सः नदीकूलम् .... ।
	तस्य मित्राणि सन्ति ।	तस्य मित्राणि .... ।
	नदीकूले ते एकं मयूरं पश्यन्ति ।	नदीकूले ते एकं मयूरम् .... ।
	सः मयूरः तृषातुरः अस्ति ।	सः मयूरः तृषातुरः .... ।
	मयूरः शीघ्रं शीघ्रं जलं पिबति ।	मयूरः शीघ्रं शीघ्रं जलम् .... ।
	मयूरः अन्यत्र गच्छति ।	मयूरः अन्यत्र .... ।
(ख)	**एका बालिका अस्ति ।**	**एका बालिका आसीत् ।**
	सा संस्कृतं पठति ।	सा संस्कृतम् .... ।
	सा अपि मधुरं गायति ।	सा अपि मधुरम् .... ।
	सा सर्वदा प्रसन्ना भवति ।	सा सर्वदा प्रसन्ना .... ।
	सा गीतं लिखति ।	सा गीतम् .... ।

(ग) त्वं भारतमातु: गीतं गायसि ।	**त्वं भारतमातु: गीतम् अगाय: ।**
युवां सर्वदा सत्यं वदथ: ?	युवां सर्वदा सत्यम् .... ।
यूयं कुत्र भ्रमथ ?	यूयं कुत्र .... ?
अहं कवितां लिखामि ।	अहं कविताम् .... ।
आवां प्रश्नं पृच्छाव: ।	आवां प्रश्नम् .... ।
वयं पुस्तकानि नयाम: ।	वयं पुस्तकानि .... ।

२. ह्य: भवान्/भवती किम् अकरोत् इति पञ्चवाक्येषु लिखत -

यथा- (क) अहं ह्य: देवालयम् अगच्छम् ।

(ख) ....

(ग) ....

(घ) ....

(ङ) ....

(च) ....

३. शून्यस्थानं लङ्लकारद्वारा पूरयत -

यथा - (क) अहं संस्कृतविश्वविद्यालयम् <u>अगच्छम्</u> । (गम्)

(ख) त्वं तत्र कदा .... (गम्)

(ग) वयं संस्कृतश्लोकम् .... (श्रु)

(घ) ते गीतानि .... (ज्ञा)

(ङ) यूयं कथां कदा .... (पठ्)

(च) आवां संस्कृतेन पत्रं .... (लिख्)

(छ) चिकित्सक: उत्तमौषधम् .... (दा)

(ज) अध्यापक: संस्कृतेन एव .... (वद्)

(झ) बस्याने यात्रिण: बहुवार्त्तालापम् .... (कृ)

(ञ) यूयम् अत्र .... (आ + गम्)

(ट) ते बालिके फलानि एव .... (खाद्)

४. **उदाहरणानुसारं धातूनां रूपाणि लिखत -**

धातुः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
पठ् (प्र.पु)	अपठत्	अपठताम्	अपठन्
नम् (प्र.पु)	अनमत्	....	....
हस् (म.पु)	....	अहसतम्	....
क्रीड् (उ.पु.)	....	....	अक्रीडाम
भ्रम् (म.पु)	....	अभ्रमतम्	....
पत् (म.पु)	अपतः	....	....
दृश् (उ.पु.)	....	अपश्याव	....
लिख् (म.पु.)	....	....	अलिखत
चल् - (उ.पु.)	....	....	अचलाम
नृत् (म.पु.)	....	अनृत्यतम्	....
पा (प्र.पु)	....	....	अपिबन्
गै (म.पु.)	अगायः	....	....
श्रु (प्र.पु)	....	....	अशृण्वन्
प्रच्छ् (म.पु.)	....	अपृच्छतम्	....

५. **एकपदेन उत्तरं कुरुत -**

(क) वृक्षशाखायां किं लम्बमानम् आसीत् ?

(ख) तस्मिन् सूत्रे कः बद्धः अभवत् ?

(ग) के कोकिलं विनाशयितुं तत्पराः अभवन् ?

(घ) ते कया कोकिलम् अपीडयन् ?

(ङ) कः कालरूपः आसीत् ?

(च) कोकिलः किम् अचिन्तयत् ?

(छ) वृक्षस्य अधः कः स्थितः ?

(ज) सूत्रं कथं छिन्नम् अभवत् ?

(झ) कस्मात् मुक्तः कोकिलः शीघ्रम् उड्डीय दूरम् अगच्छत् ?

(ञ) काकः कस्य मोक्षाय अभवत् ?

६. शून्यस्थानं पूरयत -

(क) तस्मिन् सूत्रे एकः कोकिलः बद्धः .... ।

(ख) सूत्रेण बद्धं तं कोकिलं केचन काकाः .... ।

(ग) काकाः तस्य समीपम् .... ।

(घ) चञ्चूद्वारा कोकिलम् .... ।

(ङ) सूत्रबन्धने सः दुःखितः .... ।

(च) सः कोकिलस्य उपरि आक्रमणम् .... ।

(छ) अहं मृत्युम् एव प्राप्स्यामि इति .... ।

(अचिन्तयत्, अकरोत्, अभवत्, अपीडयन्, अपश्यन्, आगच्छन्, आसीत्)

७. मातृभाषया अर्थं लिखत -

(क) बहुयत्नेन अपि तस्मात् सः मुक्तः न अभवत् ।

(ख) ते कोकिलं विनाशयितुं तत्पराः अभवन् ।

(ग) काकानां पीडया सः क्षताक्तः अभवत् ।

(घ) तन्मध्ये काकानां पीडा अधिकं दुःखम् अददात् ।

(ङ) सः कोकिलस्य उपरि आक्रमणम् अकरोत् ।

(च) मृत्युरूपेण आगतः काकः कोकिलस्य मोक्षाय अभवत् ।

८. **उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयत । (लङ्लकारस्य प्रयोगः)**

बिलम् (गम्)

गीतम् (श्रु)

फुत्कारम् (कृ)

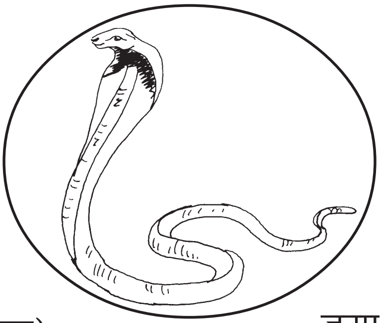

मण्डूकम् (खाद्)

निर्मोकम् (त्यज्)

मूषिकम् (दृश्)

जनम् (दन्श्)

यथा - सर्पः बिलम् अगच्छत् ।

(क) ....

(ख) ....

(ग) ....

(घ) ....

(ङ) ....

(च) ....

९. **स्तम्भद्वयं योजयत -**

'क'	'ख'
लम्बमानम्	काकाः
कोकिलः	सज्जनः
केचन	सूत्रम्
विशालः	उपरि
एकः	बद्धः
कोकिलस्य	काकः
असहमानम्	भारम्